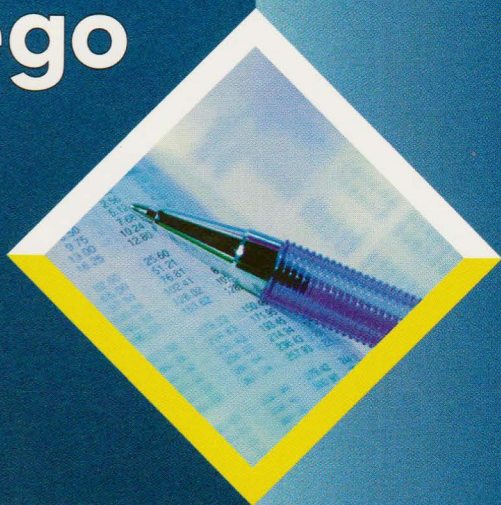

System rachunkowości w okresie kryzysu gospodarczego

pod redakcją

IRENY SOBAŃSKIEJ i PRZEMYSŁAWA KABALSKIEGO

Łódź 2010
Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

WPROWADZENIE

Po wielu latach szybkiego rozwoju globalną gospodarkę dotknął kryzys. Ekonomisci spierali się i wciąż spierają o jego źródła (czy była nim zła polityka gospodarcza, słaby nadzór nad rynkami finansowymi, chciwość i krótkowzroczność menedżerów instytucji finansowych, czy jeszcze inne przyczyny), skalę (niektórzy porównywali go nawet do Wielkiego Kryzysu lat 30. ubiegłego wieku), przebieg (czy pierwsza fala jest zarazem ostatnią, czy jedynie początkiem większej katastrofy), następstwa (od poglądów, że wszystko wróci do normy, aż po głosy, że świat już nigdy nie będzie taki sam, a o ścieżce szybkiego rozwoju przez długie lata możemy zapomnieć). Jak każde takie zdarzenie, obecny kryzys zrodził wiele pytań na temat przyjętych teorii oraz rozwiązań stosowanych w praktyce. Wielu przedstawicieli nauk społecznych nawołuje do przewartościowania dotychczasowych poglądów na gospodarkę. Niektórzy znów podważają sens neoklasycznej teorii ekonomii. Inni krytykują globalizację, widząc w niej przyczynę wielu problemów społeczno-ekonomicznych, a nie motor rozwoju. Nierzadko słychać głosy nawet o krachu kapitalizmu.

Podobne dyskusje rozgorzały także w środowisku specjalistów rachunkowości – zarówno wśród naukowców, jak i praktyków. Stawiane są pytania m. in. o to, czy model sprawozdawczości finansowej przyjęty przez wiodące instytucje tworzące standardy rachunkowości jest właściwy? Czy umożliwia podejmowanie racjonalnych decyzji gospodarczych? Czy niweluje asymetrię informacji i czy uwzględnia potrzeby wszystkich interesariuszy? Czy właściwie identyfikuje, kwantyfikuje i komunikuje ryzyko we wszystkich jego aspektach? W raporcie G-20 *The G-20 Global Financial Summit: Seven Issues at Stake* z 2008 r. wśród siedmiu najistotniejszych obszarów na pierwszym miejscu wymieniono regulację systemu finansowego oraz nadzór nad nim. Podkreślono, że system regulacyjny powinien być zrekonstruowany w celu zwiększenia przejrzystości informacji ujawnianych w sprawozdaniach finansowych. Kryzys finansowy stał się zatem dodatkowym bodźcem do i tak już zaawansowanych i zakrojonych na globalną skalę działań na rzecz modernizacji systemu sprawozdawczości finansowej.

Kryzys, który znacząco dotknął, a niekiedy doprowadził do bankructwa wiele firm uważanych dotąd za niezniszczalne, rodzi także wiele pytań o stosowane w nich metody zarządzania i rachunkowości zarządczej. Przedsiębiorstwa, które mimo załamania dają sobie radę, stanowią nowy wzorzec dobrych praktyk.

Celem niniejszej monografii jest włączenie się w dyskusję na temat roli systemu rachunkowości w gospodarce w kontekście kryzysu ekonomicznego. Rozważane zagadnienia zostały ujęte w trzy części.

Pierwsza część zawiera siedem rozdziałów i jest poświęcona wybranym najnowszym zmianom i propozycjom zmian w krajowych i międzynarodowych standardach rachunkowości (MSR/MSSF). Instytucje tworzące standardy rachunkowości (przede wszystkim Rada Międzynarodowych Standardów Rachunkowości – IASB wraz z amerykańską Radą Standardów Rachunkowości Finansowej – FASB, a także polski Komitet Standardów Rachunkowości) nieustannie dążą do poprawy jakości informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych. W tym celu wprowadzają zarówno drobne zmiany, dotyczące szczególnych obszarów działalności gospodarczej (np. w zakresie instrumentów finansowych), jak i podejmują kompleksowe projekty, zmierzające do fundamentalnej zmiany systemu sprawozdawczości finansowej (np. projekt nowych ram konceptualnych sprawozdawczości finansowej i nowej formuły sprawozdawczej podjęte przez IASB i FASB). Wiarygodne informacje o sytuacji finansowej przedsiębiorstw są jednym z warunków koniecznych do prawidłowego funkcjonowania rynków. Znaczenie wysokiej jakości informacji finansowej szczególnie podkreśla się w czasie kryzysu.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano rolę systemu rachunkowości w kontekście koncepcji *True and Fair View*. Przedstawiono przydatność informacji prezentowanych w sprawozdaniach finansowych przedsiębiorstw. Skoncentrowano się na dużej potrzebie dostosowania pakietów informacyjnych przedsiębiorstw do rosnących i nieustannie zmieniających się potrzeb użytkowników informacji (szczególnie w okresie globalnego kryzysu gospodarczego, gdy możliwość przewidywania przyszłości jest bardzo ograniczona).

Drugi rozdział przedstawia propozycję nowej formuły sprawozdawczej IASB i FASB. Wskazuje na jej przydatność w ocenie kondycji finansowej jednostki, tak ważnej w dobie kryzysu gospodarczego. Zdaniem autorki, sprawozdanie finansowe przygotowane według proponowanego wzoru pozwala ocenić nie tylko skutki finansowe decyzji podejmowanej przez zarząd w odniesieniu do całego przedsiębiorstwa, ale także w odniesieniu do rodzaju działalności zarówno z punktu widzenia zasobów, jak i źródeł finansowania z nią związanych. W rozdziale zidentyfikowano też warunki konieczne do tego, aby sprawozdania finansowe przygotowywane według nowej formuły stanowiły informację użyteczną do podejmowania decyzji gospodarczych.

Rozdział trzeci dotyczy standardów zrównoważonego rozwoju. Jednostki gospodarcze, wraz z przemianami zachodzącymi w społeczeństwie oraz wzrastającymi potrzebami informacyjnymi różnych grup interesu, decydują się na coraz szerszy zakres ujawnień. Informują m. in. o swoim wpływie na społeczeństwo i środowisko naturalne (w specjalnych sprawozdaniach określanych jako raporty społecznej odpowiedzialności, raporty środowiskowe lub raporty zrównoważonego rozwoju). W rozdziale porównano standardy sprawozdawczości finansowej i standardy zrównoważonego rozwoju. Porównanie to służy nie tylko przybliżeniu tematyki sprawozdań zrównoważonego rozwoju, ale także refleksji na temat tego, czy standardy dotyczące takiej sprawozdawczości mają szansę stać się tak powszechne, jak standardy sprawozdawczości finansowej. W zakończeniu zawarto refleksję na temat szans i zagrożeń, które niesie obecny kryzys dla obydwu systemów standardów.

Celem rozdziału czwartego jest zaprezentowanie zmian, jakie zachodzą w regulacjach MSSF, dotyczących rachunkowości instrumentów finansowych. Jednocześnie podjęta została próba odpowiedzi na pytanie, czy zmiany te są faktycznie rezultatem istniejącego (lub kończącego się) kryzysu oraz w jakim stopniu mogą one złagodzić jego skutki. Ponadto, poruszono problem tego, czy międzynarodowe regulacje rachunkowości w zakresie instrumentów finansowych dostarczają inwestorom (oraz innym użytkownikom sprawozdań finansowych) wystarczających informacji na temat ekspozycji jednostek gospodarczych na ryzyko.

Celem rozdziału piątego jest objaśnienie zakresu pierwszej z aktualizacji Krajowych Standardów Rachunkowości dotyczącej standardu 3 *Niezakończone usługi budowlane*. Zdaniem autora, zmiany w tym standardzie wpisują się w proces doskonalenia regulacji rachunkowości wymuszony pod wpływem zmieniającej się rzeczywistości gospodarczej, w tym kryzysu ekonomicznego. W rozdziale szczegółowo przedstawiono merytoryczne, objaśniające i techniczne zmiany w KRS 3 wraz z ich uzasadnieniem.

Rozdział szósty dotyczy nowo wprowadzonych międzynarodowych standardów rachunkowości małych i średnich przedsiębiorstw. Autorka podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, czy standaryzacja rachunkowości w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw może być dobrą i mądrą receptą na kryzys gospodarczy? W tym celu identyfikuje mocne i słabe strony Międzynarodowego Standardu Sprawozdawczości Finansowej dla Małych i Średnich Jednostek oraz wskazuje szanse i zagrożenia wynikające z implementacji regulacji międzynarodowych w okresie kryzysu gospodarczego.

Rozdział siódmy wskazuje na potrzebę zmian zasad rachunkowości przedsiębiorstw w stanie upadłości. W zamierzeniu autora stanowi wstęp do dyskusji o tym, czy sprawozdanie finansowe jednostek, wobec których założenie o kontynuacji działalności jest bezzasadne, powinno być sporządzone na zasadach standaryzowanych, czy też indywidualnych (odzwierciedlających treść ekono-

miczną stanu zagrożenia upadłością). W rozważaniach uwzględniono zarówno polskie przepisów rachunkowości, jak i Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej.

Druga część monografii, obejmująca pięć rozdziałów, dotyczy roli rachunkowości zarządczej w zapobieganiu i przeciwdziałaniu sytuacjom kryzysowym w przedsiębiorstwie. W warunkach pogarszającej się koniunktury podmioty gospodarcze poszukują sposobów redukcji kosztów. Z tego względu omawiane rozdziały zostały poświęcone różnym aspektom i metodom zarządzania kosztami. Warto podkreślić, że rozwiązania wdrażane w praktyce w celu przywrócenia lub podtrzymania stabilnego rozwoju i wzrostu przedsiębiorstwa powinny mieć charakter systemowy, a nie doraźny, oraz że redukcja kosztów nie może prowadzić do zmniejszenia strumienia wartości dla klienta i pogorszenia pozycji konkurencyjnej. Przykładem koncepcji rachunkowości zarządczej nastawionej na eliminację marnotrawstwa i jednocześnie zwiększenie wartości dla klienta jest szczupła rachunkowość (*Lean Accounting*) stosowana przez przedsiębiorstwa klasy światowej (np. Toyotę).

Rozdział pierwszy dotyczy rachunku kosztów i wyników strumienia wartości. Koncentracja na strumieniu wartości, a nie na poszczególnych produktach i usługach jest jedną z podstawowych zasad szczupłej rachunkowości. Do sporządzenia rachunku kosztów i wyników strumienia wartości nie jest potrzebna informacja o koszcie wytworzenia każdego z produktów. W ten sposób eliminuje się złożone i czasochłonne procedury kalkulacji kosztów jednostkowych stosowane w tradycyjnym systemie rachunkowości zarządczej (takie procedury są działaniami niezwiększającymi wartości dla klienta). Rachunek kosztów i wyników strumienia wartości jest podstawowym źródłem informacji dla menedżerów i zespołów pracowniczych w szczupłym przedsiębiorstwie skoncentrowanym na tworzeniu wartości dla klienta. W literaturze wskazuje się, że szczupłe przedsiębiorstwa to przedsiębiorstwa XXI wieku. Znajduje to potwierdzenie w czasie obecnego światowego kryzysu gospodarczego, który eliminuje wiele przedsiębiorstw zarządzanych tradycyjnie.

Drugi rozdział prezentuje podejście firm nieprodukcyjnych działających w Polsce do problematyki rachunku kosztów działań oraz analizę przyczyn podejmowania przez nie decyzji o wdrożeniu lub niewdrożeniu tej metody, a także problemy występujące w czasie jej wprowadzania. Na podstawie przeprowadzonego badania autor wykazuje, że rozpowszechnienie nowoczesnych metod rachunku kosztów, takich jak rachunek kosztów działań czy rachunek kosztów docelowych, jest wśród polskich firm nieprodukcyjnych raczej ograniczone. Dla firm wykorzystujących rachunek kosztów działań głównymi przyczynami jego wdrożenia były: potrzeba redukcji kosztów, dążenie do poprawy dokonań, zmiana potrzeb informacyjnych menedżerów i konieczność poprawy kontroli nad kosztami. Badanie ujawniło również, że podstawowymi problemami w implementacji, rachunku kosztów działań, postrzeganymi przez firmy

rozważające dopiero jego wdrożenie, były niedostateczna znajomość ABC wśród pracowników oraz duże nakłady pracy zarówno na etapie implementacji, jak i później po wdrożeniu. Te same czynniki były podstawowymi przyczynami nierozważania lub rezygnacji z wdrożenia rachunku kosztów działań.

Celem rozdziału trzeciego jest przedstawienie rozwoju oraz zasad funkcjonowania japońskich tzw. tabel kosztów. Jest to jedno z szeroko rozpowszechnionych w Japonii narzędzi służących do szacowania kosztów produktu i wspomagających stosowane tam metody rachunku kosztów (zwłaszcza rachunek kosztów docelowych). Tabele kosztów wspierają proces planowania nowego produktu, a ich stosowanie w połączeniu z rachunkiem kosztów docelowych pozwala znacznie wcześniej ocenić rentowność produktu i odrzucić te projekty, których ewentualna realizacja byłaby dla firmy nieopłacalna. Odgrywają też ogromną rolę w procesie zarządzania kosztami i wspomagają proces ich redukcji zarówno w fazie planowania, jak i po rozpoczęciu produkcji.

Rozdział czwarty wskazuje na zasadność modyfikacji systemu ewidencji kosztów tak, aby spełniane były potrzeby skutecznego budżetowania. Autor postuluje wprowadzenie dodatkowego wymiaru ujmowania i analizy danych. Klasyczne systemy rachunku kosztów prezentują informacje według trzech kryteriów, jakimi są: rodzaj kosztu, miejsce jego powstawania oraz produkty. Klasyfikacja ta nie spełnia jednak wszystkich wymogów wynikających z budżetowania (np. konieczności identyfikacji osób odpowiedzialnych za koszty czy ich związków z realizowanymi zadaniami).

W rozdziale piątym przedstawiono dwie nowoczesne koncepcje rachunkowości zarządczej: tzw. szczupłą rachunkowość (*Lean Accounting*) i tzw. rachunkowość przerobu (*Throughput Accounting*) stosowaną w warunkach teorii ograniczeń. Następnie porównano obie koncepcje i rozważono możliwość połączenia pewnych ich elementów (wskazując korzyści, jakie dawałaby taka symbioza, zwłaszcza w warunkach kryzysu).

Trzecia część monografii składa się z siedmiu rozdziałów i obejmuje różnorodne problemy rachunkowości i finansów przedsiębiorstw. Nie wszystkie rozdziały odnoszą się bezpośrednio do kwestii kryzysu gospodarczego, jednak poruszane w nich problemy mieszczą się w nurcie dyskusji o roli, jaką rachunkowość odgrywa we współczesnej gospodarce, w tym o jej wpływie na kryzys oraz roli w jego przezwyciężaniu i zapobieganiu. Chodzi tutaj przede wszystkim o wiarygodność danych prezentowanych w sprawozdaniach finansowych przedsiębiorstw (np. w odniesieniu do utraty wartości aktywów, wartości bilansowej aktywów niematerialnych czy gwarancji kredytowych).

Rozdział pierwszy dotyczy wiarygodności wyceny marek oraz zasadności ich ujmowania w bilansie przedsiębiorstwa. Autorka formułuje tezę, że wycena marki jest procedurą bardzo subiektywną (m. in. dlatego, że można manipulować założeniami przyjmowanymi do wyceny), zatem w większości przypadków trudno ją uznać za wiarygodną. Stawia także pytanie o to, czy błędna wycena

marek nie może być jedną z przyczyn kryzysu finansowego na podobieństwo wyceny instrumentów finansowych.

Rozdział drugi jest poświęcony analizie związków przeprowadzania odpisów z tytułu trwałej utraty wartości w zakresie wartości firmy z dokonaniem finansowymi spółek prezentowanymi w sprawozdaniach finansowych oraz ich polityką prowadzenia rachunkowości. Zagadnienie to mieści się w zakresie badań nad determinantami przeprowadzania odpisów z tytułu utraty wartości oraz wartości informacyjnej sprawozdań finansowych. Ważne jest uzyskanie odpowiedzi na pytania: od jakich czynników zależy przeprowadzanie odpisów z tytułu utraty wartości firmy w praktyce sprawozdawczości finansowej oraz jaka jest wartość informacyjna sprawozdań finansowych odnośnie do związku odpisów z dokonaniem finansowymi.

Utracie wartości aktywów jest poświęcony także rozdział trzeci (zagadnienie to staje się bowiem szczególnie ważne w dobie kryzysu gospodarczego, który powoduje, że wiele podmiotów traci możliwość pełnej realizacji korzyści ekonomicznych zawartych w wartości bilansowej składników majątkowych). Dotyczy on informacji prospektywnych w testach na utratę wartości niefinansowych składników majątku trwałego. Analiza i pomiar utraty wartości operacyjnych aktywów trwałych wymaga zgromadzenia szeregu danych o charakterze prospektywnym, dotyczących perspektyw wykorzystania składników majątkowych na tle zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych. Właśnie ze względu na ów prospektywny i w wielu wypadkach uznaniowy charakter informacji problematyka zapewnienia jakości sprawozdań finansowych zyskuje na znaczeniu, stanowiąc jednocześnie podstawę krytyki dla regulacji obowiązujących w przedmiotowym zakresie. W rozdziale zaprezentowano kilka sposobów zwiększania wiarygodności danych szacunkowych, stosowanych w praktyce sprawozdawczości finansowej przez wybrane spółki notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie.

Rozdział czwarty dotyczy ujawniania informacji o wartości godziwej instrumentów finansowych przez spółki sporządzające sprawozdania finansowe zgodnie z MSSF. Instrumenty finansowe należą do obszarów rachunkowości o największej złożoności. Odnosi się to szczególnie do ich wyceny. Ujawnianie informacji o wartości godziwej instrumentów finansowych ma zasadnicze znaczenie dla użytkowników sprawozdań finansowych. Z badań autora wynika, że kryzys gospodarczy, jaki dotknął gospodarki światowej, nie wpłynął istotnie na skalę ujawnień informacji o wartości godziwej aktywów i zobowiązań finansowych w sprawozdaniach finansowych polskich spółek giełdowych.

W rozdziale piątym omówiono problem bilansowego i podatkowego ujęcia nakładów ponoszonych w związku z rozpoczęciem umów leasingu. Zasadniczą kwestią jest rozstrzygnięcie, czy te wydatki winny stanowić koszty okresu, czy też podlegać rozliczeniu w czasie. Odmienne podejście podatkowe i księgowe w tym obszarze może powodować błędną ewidencję i wzrost ryzyka podatkowego.

Rozdział szósty dotyczy gwarancji i poręczeń kredytowych jako instrumentów wsparcia małych i średnich przedsiębiorstw. Omówiono w nim korzyści i koszty związane z zawarciem umowy poręczenia dla poręczyciela, beneficjenta i dłużnika oraz uregulowania w zakresie ujawniania informacji na temat udzielanych i uzyskiwanych poręczeń (ze wskazaniem ich niedoskonałości).

Celem rozdziału siódmego jest przedstawienie wpływu outsourcingu rachunkowości na system rachunkowości jednostki gospodarczej w dobie kryzysu ekonomicznego. Zagadnienie to jest bardzo ważne, ponieważ wiele jednostek gospodarczych decyduje się zlecić to zadanie podmiotowi zewnętrznemu. Proces ten pozwala jednostce nie tylko obniżyć koszty działalności, ale jednocześnie bardzo często powoduje usprawnienie i poprawę efektywności całego systemu rachunkowości. Z drugiej strony zawsze istnieje ryzyko, iż wybrany usługobiorca nie będzie na tyle kompetentny, aby zapewnić wysoki poziom świadczonych usług.

Różnorodność problemów podjętych w niniejszej monografii wynika z dużego zakresu, złożoności i interdyscyplinarnego charakteru współczesnej rachunkowości (zarówno w obszarze sprawozdawczości finansowej, jak i rachunkowości zarządczej). Rachunkowość jako dyscyplina praktyczna i zarazem nauka zawsze odpowiadała na potrzeby i wyzwania gospodarki. Okres poważnych zawirowań w mechanizmach jej funkcjonowania jest szczególną okazją do stawiania pytań o sens przyjętych rozwiązań, wyznawanych poglądów, stosowanych koncepcji i metod. Redaktorzy niniejszej publikacji mają nadzieję, że będzie ona ważnym głosem w tej dyskusji i przyczyni się do dalszego doskonalenia nauki i praktyki rachunkowości.

Irena Sobańska, Przemysław Kabalski

Wydawnictwo UŁ zaprasza www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

ISBN 978-83-7525-387-0